

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА СПРАВЕДЛИВОСТІ В МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Матвєєв Д. О.

аспірант кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Україна

orcid.org/0009-0003-1302-1185

dmatvieiev@cuspu.edu.ua

Ключові слова:

*справедливість,
інтеріоризація цінності,
совісність, самоставлення,
емпатія, студенти-юристи,
навчання у ЗВО.*

У статті здійснено психологічний аналіз особливостей розвитку емоційно-ціннісного компонента справедливості в майбутніх юристів у процесі професійної підготовки. Визначено, що справедливість є ключовою професійною якістю юриста, яка інтегрує когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти, проте саме емоційно-ціннісна складова відіграє провідну роль у формуванні моральних орієнтирів, совісті, емпатії й здатності діяти морально та відповідально. Теоретичне підґрунтя дослідження базується на працях Дж. Роулза, Л. Кольберга, Дж. Реста, Д. Нарваєз, а також українських дослідників І. Д. Бега, Л. В. Клочек, Р. В. Каламаж, В. І. Волошиної, які підкреслюють значення емоційної залученості та самоставлення у становленні моральності.

Для емпіричного вивчення застосовано комплекс психодіагностичних методик: «Шкала совісності» (Р. Кеттел, модифікація Л. Клочек), «Шкала прийняття інших» (В. І. Волошиної) й «Тест-опитувальник самоставлення (ОСО)». У дослідженні взяли участь 118 студентів юридичних спеціальностей Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка. Результати показали, що понад 60% респондентів демонструють високе дотримання моральних принципів, близько 80% негативно реагують на несправедливість, водночас майже дві третини здатні до неправдивої поведінки без зовнішніх ознак. У сфері міжособистісної взаємодії 45,8% студентів виявили толерантне ставлення до інших, тоді як понад 40% схильні до соціального песимізму. У структурі самоставлення зафіксовано переважно позитивну аутосимпатію й високий рівень самоінтересу, але також значну самокритичність і прагнення до внутрішніх змін.

Узагальнені результати дають змогу зробити висновок про суперечливість емоційно-ціннісного профілю майбутніх юристів: з одного боку, достатньо сформовані моральні орієнтири та позитивне ставлення до себе, з іншого – проблеми з емпатією, прийняттям інших та автономністю. Показано необхідність цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи в закладах вищої освіти для розвитку емоційно-ціннісної сфери студентів, зокрема через упровадження тренінгів з емпатії, курсів професійної етики, рефлексивних практик і програм психологічного супроводу.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL AND VALUE COMPONENT OF JUSTICE IN FUTURE LAWYERS DURING PROFESSIONAL TRAINING

Matvieiev D. O.

Postgraduate Student at the Department of Psychology and Social Work

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

Shevchenko str., 1, Kropyvnytskyi, Ukraine

orcid.org/0009-0003-1302-1185

dmatvieiev@cuspu.edu.ua

Key words: *justice, internalization of values, conscientiousness, self-attitude, empathy, law students, studying at higher education institutions.*

The article presents a psychological analysis of the peculiarities of the development of the emotional and value component of justice in future lawyers during their professional training. It is determined that justice is a key professional quality of a lawyer, integrating cognitive, emotional, and behavioral aspects, while the emotional and value component plays a leading role in shaping moral guidelines, conscience, empathy, and the ability to make morally responsible actions. The theoretical basis of the study relies on the works of J. Rawls, L. Kohlberg, J. Rest, D. Narvaez, as well as Ukrainian scholars I. Bekh, L. Klochek, R. Kalamazh, and V. Voloshyna, who emphasize the importance of emotional involvement and self-attitude in the formation of morality.

For empirical research, a set of psychodiagnostic techniques was used: the Conscientiousness Scale (R. Cattell, modified by L. Klochek), the Scale of Acceptance of Others (V. Voloshyna), and the Self-Attitude Questionnaire (OSO). The study involved 118 law students of the Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko. The results showed that more than 60% of respondents demonstrate high adherence to moral principles, about 80% react negatively to injustice, while almost two-thirds are capable of dishonest behavior without external signs. In the sphere of interpersonal interaction, 45.8% of students showed tolerant attitudes towards others, while more than 40% were prone to social pessimism. In the structure of self-attitude, predominantly positive autosympathy and a high level of self-interest were recorded, but also significant self-criticism and a desire for internal change.

The generalized results allow us to conclude that the emotional and value profile of future lawyers is contradictory: on the one hand – sufficiently formed moral guidelines and positive self-attitude, on the other – problems with empathy, acceptance of others, and autonomy. The necessity of purposeful psychological and pedagogical work in higher education institutions aimed at developing the emotional and value sphere of students has been demonstrated, in particular through the introduction of empathy training, professional ethics courses, reflective practices, and psychological support programs.

Постановка проблеми. Проблема становлення справедливості в правовій сфері привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. У працях Дж. Роулза (Rawls, 1971) справедливість розглядається як фундаментальний принцип соціальної взаємодії, що визначає баланс між індивідуальними правами й суспільним благом [1, с. 35]. Л. Кольберг (Kohlberg, 1981) розробив стадійну модель морального розвитку, у якій справедливість є інтегральним критерієм моральних суджень [2, с. 104]. Дж. Рест і Д. Нарваєз (Rest & Narvaez, 1994) акцентували увагу на

взаємозв'язку між когнітивними й емоційними чинниками моральної поведінки, підкреслюючи значення емпатії в прийнятті морально відповідальних рішень [3, с. 133].

В умовах правової трансформації України одним із ключових нормативних документів, що визначає напрями оновлення юридичної освіти, є Проект Концепції реформи юридичної (правничої) освіти, оприлюднений Верховною Радою України (2024). Згідно з положеннями цього Проекту, юридична освіта має сприяти не лише передачі знань і правових норм, а й формуванню

компетентностей із правової етики, професійної відповідальності, а також умінь розрізняти роль правника як слуги держави і як служителя суспільного блага [4, с. 6].

В українській психології та педагогіці до проблеми морального розвитку зверталися І. Д. Бех (2012), який наголошував на ролі особистісної відповідальності й моральної самосвідомості [5], Л. В. Клочек (2018), яка досліджувала психолого-педагогічні засади формування морально-ціннісних орієнтацій у студентів [6], Р. В. Каламаж (2009), що акцентувала увагу на значення справедливості як інтегральної якості для формування позитивної професійної Я-концепції юристів [7, с. 47], і В. О. Волошина (2019), котра адаптувала й застосувала методики вивчення прийняття інших у студентської молоді [8]. У працях цих авторів обґрунтовується значущість моральної сфери особистості й підкреслюється необхідність її розвитку в процесі навчання.

Водночас огляд літератури засвідчує, що більшість досліджень орієнтовані або на загальні аспекти морального розвитку, або на педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентів. Недостатньо вивченими залишаються специфічні особливості розвитку емоційно-ціннісного компонента справедливості саме в студентів-юристів, які в майбутньому безпосередньо реалізовуватимуть принципи права й справедливості в професійній діяльності та відіграватимуть ключову роль у розбудові правової та демократичної держави. Саме цій проблематиці й присвячене дослідження.

Метою статті є психологічний аналіз особливостей розвитку емоційно-ціннісного компонента справедливості в майбутніх юристів у процесі професійного навчання. Зокрема, для досягнення мети передбачено здійснення таких завдань, як аналіз наукових підходів до вивчення емоційно-ціннісного компонента справедливості, дослідження рівня розвитку совісності, самоствавлення й прийняття інших у студентів-юристів, а також виявлення суперечливих тенденцій у становленні емоційно-ціннісного профілю майбутніх юристів.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття справедливості, що є одним із провідних предметів у морально-етичних дискусіях протягом багатьох століть, у сучасній психології розглядається науковцями як складний психологічний феномен, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти особистості й виявляється в її щоденній діяльності. Психологічна дефініція справедливості акцентує увагу саме на внутрішніх процесах особистості, які обумовлюють відповідність поведінки та ставлення індивіда до моральних норм і цінностей, визнаних у суспільстві безпосередньо самим індивідом.

У статті ми зосередилися на вивченні справедливості як психологічної якості людини, що проявляється в здатності особистості об'єктивно й неупереджено оцінювати власні та чужі вчинки, відповідати за свої дії та демонструвати моральну чутливість до ситуацій, які потребують вирішення на основі чесності, поваги до гідності інших і рівності можливостей [5]. Ця якість формується й розвивається в особистості у взаємодії із соціальним середовищем і визначає, наскільки вона здатна узгоджувати свої дії з етичними стандартами й приймати рішення відповідно до внутрішніх моральних переконань.

Формування справедливості як особистісної якості базується на кількох взаємопов'язаних елементах: когнітивному (розуміння та засвоєння моральних норм), емоційно-ціннісному (моральна чутливість, емпатія, совість, інтеріоризація цінностей) і поведінковому (здатність реалізовувати моральні переконання в діях). Проте саме емоційно-ціннісний компонент має ключове значення, оскільки емоційне переживання справедливості чи несправедливості активізує мотивацію людини діяти відповідно до власних моральних переконань, оскільки здатність до емпатії, співпереживання, совісності й саморегуляції є ключовими елементами цього компонента й визначають рівень моральної зрілості особистості [5, 6].

Саме емоційно-ціннісний компонент є рушієм моральної поведінки, оскільки мотивує особистість не тільки знати моральні норми і слідувати їм, а й відчувати їх значення на емоційному рівні, що, своєю чергою, зумовлює прийняття відповідних рішень і дій, тобто саме через емоційно-ціннісний компонент здійснюється інтеграція моральних норм в особистісну структуру індивіда, що забезпечує стійкість моральних переконань і готовність реалізовувати їх у професійній діяльності, зокрема у сфері юриспруденції.

І. Д. Бех наголошує на тому, що емоційно-ціннісна сфера визначає глибину сприйняття моральних норм і цінностей, перетворюючи їх з абстрактних понять у реальні мотиви поведінки особистості. Дослідник стверджує, що особистість, яка глибоко переживає ціннісні норми, здатна не лише усвідомлювати їх значення, а й керуватися ними в складних моральних ситуаціях, проявляючи емоційну зрілість і стійкість [5].

Р. В. Каламаж у працях підкреслює, що професійна Я-концепція юриста формується під значним впливом саме емоційно-ціннісних чинників. Позитивна професійна Я-Концепція, яка ґрунтується на внутрішньому усвідомленні власної моральної відповідальності, є основою професійного розвитку юристів, забезпечуючи адекватне розуміння своєї ролі у суспільстві та здатність діяти в інтересах справедливості [7].

Тобто високий рівень розвитку емоційно-ціннісного компонента визначає не лише формулювання моральну позицію та відповідальне ставлення до професії, а й визначальним чином впливає на здатність юристів до ефективного виконання професійних обов'язків. Подальше емпіричне дослідження цього компонента в студентів юридичних спеціальностей є необхідним для розроблення ефективних освітніх програм і психологічних тренінгів, спрямованих на посилення внутрішньої морально-етичної мотивації та формування стабільних професійних переконань.

Для дослідження емоційно-ціннісного компонента справедливості майбутніх юристів ми використали комплекс психодіагностичних методик, які дають змогу глибоко проаналізувати основні психологічні аспекти, що формують морально-ціннісну сферу особистості студента. Обрання методик зумовлене їх валідністю, надійністю й можливістю виявляти приховані психологічні тенденції та установки, що визначають поведінку особистості в професійній діяльності.

Першою методикою ми обрали «Шкалу совісності» (автор Р. Кеттел, у модифікації Л. В. Ключек), оскільки предметом її дослідження є ціннісне ставлення до моральних норм людини. Указана методика дає змогу визначити ступінь сформованості почуття совісті, схильності до дотримання етичних принципів у складних ситуаціях, а також виявляє стійкість моральних переконань особистості. Застосування саме цієї методики дало нам змогу встановити зв'язок між сформованістю почуття совісті та проявами справедливості в майбутніх юристів, що є вкрай важливим для їхньої професійної діяльності.

Другою методикою ми обрали «Шкалу прийняття інших» (модифікація В. Волошиної) з метою дослідження особливостей міжособистісної взаємодії та прийняття інших осіб як прояву ціннісного ставлення до інших людей. Ця методика дає змогу оцінити здатність майбутніх юристів до емпатії, толерантності, здатності сприймати й приймати думки, позиції й особливості інших осіб, що є необхідним компонентом справедливого ставлення в професійній діяльності [8].

Третьою методикою ми обрали «Тест-опитувальник самостварення (ОСО)» для вивчення цін-

нісного самостварення особистості. Ця методика дає змогу комплексно проаналізувати фактори самосприйняття, а саме: аутосимпатію, самоінтерес і самоприйняття. Використання цієї методики дає можливість виявити особливості самооцінки студентів, рівень довіри до себе, схильність до самокритики або, навпаки, до прийняття себе, що є визначальним для формування морально-ціннісної основи справедливості особистості.

Вибірка дослідження складалася зі студентів юридичних спеціальностей Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Загалом у дослідженні взяли участь 118 респондентів віком від 18 до 23 років, що дало змогу сформувати репрезентативну картину особливостей формування й розвитку емоційно-ціннісного компонента справедливості в майбутніх фахівців-юристів. Таким чином, застосування комплексу зазначених методик забезпечило всебічний аналіз досліджуваного явища та створило надійну методологічну основу для розкриття специфіки формування справедливості як ключової психологічної якості майбутніх юристів.

Результати емпіричного дослідження, отримані за допомогою першої методики «Шкала совісності» (автор Р. Кеттел, модифікація Л. В. Ключек), дають змогу виявити ступінь сформованості моральних принципів і совісності студентів юридичних спеціальностей, що є одними з ключових характеристик справедливості їхньої особистості. Кількісні показники за вказаною методикою презентовані в таблиці 1.

Аналіз відповідей на запитання «Я суворо дотримуюся етичних і моральних принципів» свідчить про переважання позитивної відповіді: 60,8% студентів підтвердили суворе дотримання моральних принципів у професійному й особистому житті, що свідчить про сформованість базових морально-етичних засад. Однак важливо відзначити, що досить велика кількість респондентів (39,2%) указала на певні труднощі в цьому аспекті, що може свідчити про недостатню стабільність моральних переконань.

При аналізі відповідей на запитання щодо емоційної реакції на порушення норм («Мене обу-рює, що, зловживаючи юридичними нормами, людина може уникнути покарання за злочин») ми

Таблиця 1

Дослідження совісності в майбутніх юристів

Показник совісності особистості майбутніх юристів	Наявність особливості (у %)	Відсутність особливості (у %)
Суворе дотримання етичних і моральних принципів	60,8%	39,2%
Негативна реакція на зловживання юридичними нормами	80,4%	19,6%
Труднощі при обмані (неможливість дивитись у вічі)	33,3%	66,7%
Відповідальність і сумлінність (завершення роботи)	66,7%	33,3%

виявили, що 80,4% студентів демонструють виражене негативне ставлення до несправедливості, що свідчить про високий рівень емпатії та емоційної залученості в моральні проблеми. Проте є розбіжність між емоційною реакцією та поведінковими проявами. Наприклад, на запитання «Якби я повинен був навмисно збрехати людині, я б не зміг одночасно дивитися їй в очі» лише 33,3% студентів указали, що їм це було б складно зробити, а 66,7% визнали, що могли б зробити це. Ця тенденція може свідчити про певний розрив між моральними переживаннями й здатністю до реальних моральних дій, що може бути пов'язано з недостатньою сформованістю поведінкових компонентів справедливості [5; 6].

Інше важливе питання методики – «Я вважаю, що будь-яку роботу треба доводити до кінця, навіть якщо здається, що в цьому немає необхідності» – показує, що більшість студентів (66,7%) погоджується із цим твердженням, що вказує на високий рівень відповідальності й сумлінності, які є суттєвими характеристиками особистості майбутнього юриста. Водночас третина опитаних демонструє схильність до ситуаційного підходу, що може створювати проблеми в їхній майбутній професійній діяльності.

Таким чином, отримані результати дають змогу говорити про сформованість совісності й високий потенціал до емоційно-ціннісного включення студентів-юристів у моральні проблеми. Разом із тим виявлені певні розбіжності між емоційною оцінкою ситуації та поведінковими проявами свідчать про необхідність додаткової роботи з формування інтегративних моральних якостей, що забезпечать сталість моральної поведінки в майбутній професійній діяльності.

Для вивчення здатності майбутніх юристів до прийняття іншої людини як цінності застосовано методику «Шкала прийняття інших» (модифікація В. Волошиної), яка дає змогу оцінити рівень

емпатії, соціальної терпимості, гуманістичної спрямованості особистості. На рисунку 1 продемонстровано ключові показники прийняття інших майбутніми юристами, що відображають сформованість важливих компонентів емоційно-ціннісного ставлення до оточуючих, а саме: готовність до взаємодії, прийняття індивідуальності й відмінності іншої людини, уникнення упередженого ставлення.

Отримані результати демонструють досить суперечливий характер ставлення досліджуваної вибірки до інших груп осіб. Певна частина студентів виявляє позитивне соціальне налаштування, проте водночас фіксуються ознаки соціального скепсису, морального песимізму, внутрішньої дистанції у взаємодії. Зокрема, помірно позитивний рівень прийняття інших фіксується в 45,8% опитаних. Ці респонденти зазначають приємність спілкування з людьми, навіть якщо ті мають інші погляди чи переконання. Ця позиція вказує на наявність початкового рівня толерантності, що є важливою передумовою гуманістичного підходу в юридичній практиці.

Разом із тим 41,7% студентів виявляють песимістичне ставлення до моральних якостей інших, уважаючи, що більшість людей керується переважно егоїстичними мотивами. Це може свідчити про наявність когнітивної установки на недовіру, що потенційно перешкоджає розвитку професійної емпатії [6; 7]. Питання щодо соціальної інтеграції майбутніх юристів також висвітлюють тривожну тенденцію: лише 16,7% респондентів зазначили, що їм комфортно в будь-якій соціальній групі. Такі результати можуть указувати на недостатньо сформовані комунікативні навички, що ускладнює адаптацію до професійного середовища, де вміння контактувати з різними категоріями населення є критично важливим. Тим не менше це також може свідчити про сформованість у молоді морально-ціннісної бази, наявність якої

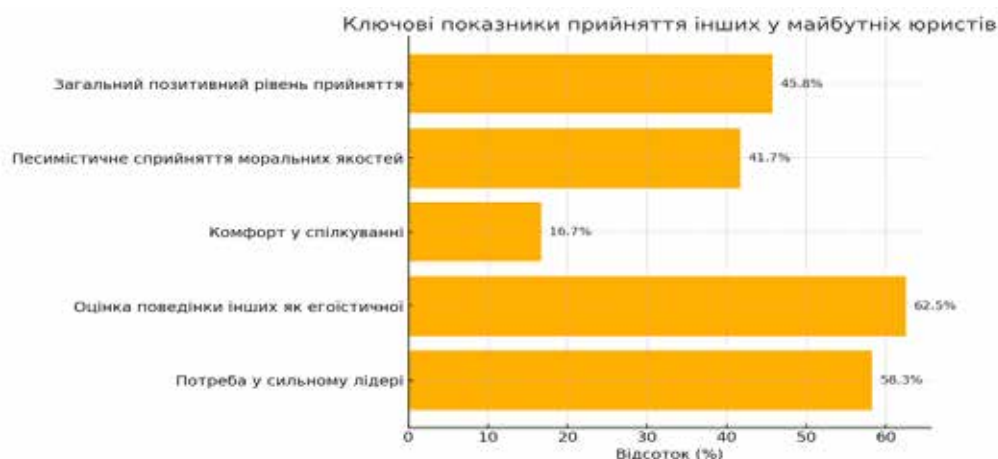

Рис. 1. Ключові показники прийняття інших людей майбутніми юристами

викликає проблеми в комунікації з людьми, що мають полярно інші цінності.

На особливу увагу заслуговує показник сприйняття поведінки інших як егоцентричної: на питання «Люди думають тільки про себе», «Примхи більшості людей дуже важко терпіти» дали ствердні відповіді 62,5% респондентів. Підвищений рівень сприйняття поведінки інших людей як егоцентричної може свідчити про когнітивні схеми соціальної недовіри або підвищену чутливість до порушення соціальних норм взаємоповаги.

У світових дослідженнях із соціальної психології [9; 10] виявлено, що в середовищах із нестійкою правовою культурою, високим рівнем міжособистісної конкуренції або досвідом зіткнення з несправедливістю в молодих людей формується песимістична модель соціальної взаємодії, унаслідок чого інші люди інтерпретуються передусім як джерело потенційного тиску чи загрози, а не підтримки. Зокрема, рефлексивна недовіра (defensive distrust) може виступати як захисний механізм на тлі досвіду спостереження несправедливості в суспільстві чи освіті. У майбутніх юристів така установка може бути наслідком надмірного заглиблення в юридичні правопорушення та патології (тобто ознайомлення й вивчення випадків зловживання владою, корупції, маніпуляцій), що трансформується в загальну соціальну недовіру.

58,3% майбутніх юристів виявили потребу в сильному лідері, що свідчить про схильність до структурованості, орієнтації на зовнішній авторитет і прагнення до впорядкованих соціальних взаємодій. Така установка може бути проявом внутрішньої потреби в безпеці й стабільності в складному соціальному середовищі, а також бажання мати чіткі моральні й поведінкові орієнтири, задані «ззовні». Водночас така орієнтація на лідерство може свідчити про недостатній рівень моральної автономії, що важливо для юриста як

носія правової справедливості. Замість самостійного етичного вибору, такі респонденти можуть схилитися до делегування відповідальності за складні рішення, орієнтуючись на інструкції чи вказівки згори. У цьому контексті доцільно посилити розвиток внутрішніх моральних регуляторів у процесі професійного навчання.

У структурі професійної готовності майбутніх юристів до здійснення діяльності на засадах законності й справедливості важливе місце посідає ціннісне самоставлення – як суб'єктивна система уявлень особистості про себе, що включає емоційне ставлення, інтерес до власного Я та рівень прийняття себе. У юридичній діяльності, де моральні цінності й відповідальність, самоконтроль і здатність до саморефлексії мають велике значення як для забезпечення ефективності професійної діяльності, так і для можливості особистісного зростання, сформоване й інтегроване самоставлення є чинником стійкості до зовнішнього тиску, можливостей незаконного збагачення/зловживання владою та моральних дилем.

Методика «ОСО» дає змогу дослідити три взаємопов'язані компоненти ціннісного самоставлення – аутосимпатію, самоінтерес і самоприйняття, що є важливими не лише для особистісної стабільності, а й для формування внутрішньої моральної орієнтації. Саме через призму цих компонентів можна виявити психологічні ресурси або деформації, які впливають на здатність діяти справедливо. Кількісні показники, отримані в процесі застосування методики, ми презентували в таблиці 2.

Як видно з таблиці 2, аналізуючи аутосимпатію, більшість респондентів (79,7%) упевнені в позитивному ставленні до себе з боку оточення, що свідчить про високий рівень соціального схвалення та власної значущості серед студентів-юристів. Крім того, 89,8% опитаних зазначили, що вважають себе привабливими для інших людей,

Таблиця 2

Самоставлення майбутніх юристів

Компоненти самоставлення	Характеристики прояву серед студентів-юристів	У %
Аутосимпатія	Позитивне ставлення до себе, відчуття власної привабливості для оточення	79,7
	Високий рівень позитивного самосприйняття, здатність подобатись іншим	72,9
	Присутність самокритики й незадоволення окремими рисами характеру	61
Самоінтерес	Інтерес до власної особистості та її розвитку	81,4
	Прагнення до самовдосконалення й внутрішньої зміни	39
	Позитивне сприйняття власного «Я», інтерес до себе як особистості	89,8
Самоприйняття	Сприйняття власних позитивних якостей, здатність визнавати й приймати недоліки	74,6
	Високий рівень особистісної зрілості, адекватна оцінка власних можливостей	83,1
	Наявність внутрішніх суперечностей, самоосуду й низької самооцінки в окремих сферах	44,1

що вказує на високий рівень самооцінки й впевненості у власній соціальній цінності. Разом з тим практично половина респондентів (49,2%) виявляє певну нетерпимість до власних слабкостей і бажання до безперервного розвитку, що свідчить про високий рівень самокритичності й невдоволеність окремими аспектами власного «Я». Такий результат можна пояснити специфікою юридичної професії, яка вимагає постійного самовдосконалення та критичного ставлення до власних якостей.

Самоінтерес як компонент самоставлення має досить високий рівень серед майбутніх юристів. Більшість респондентів (81,4%) підтвердили інтерес до власної особистості й внутрішніх переживань, а 96,6% опитаних виявили бажання до умовного спілкування з «клоном» – образом самого себе, що підкреслює значну зацікавленість у власних внутрішніх процесах. Важливо відзначити, що 74,6% студентів демонструють готовність до визнання власних слабкостей, що відображає зрілість та інтегрованість їхньої особистості, здатність адекватно сприймати власні недоліки й позитивно ставитися до себе навіть за умов недосконалості.

Аналіз компонента самоприйняття виявив внутрішню суперечливість у ставленні студентів до власної особистості. З одного боку, більшість респондентів (78%) загалом позитивно ставиться до себе, що є важливим фактором психологічної стійкості. Однак при цьому значна частина (61%) висловлює бажання змінити багато в собі, що свідчить про самокритику та прагнення до особистісного зростання. Також спостерігається конфлікт між прагненнями і реалістичною оцінкою власних можливостей: 61% респондентів вважають власні плани цілком реалістичними, однак визнають певні невідповідності між своїми словами й діями (37,3%). Це може відображати складнощі в досягненні конгруентності між внутрішніми установками та зовнішніми проявами, що є характерним для осіб, які перебувають на етапі професійного становлення й особистісного самовизначення.

Висновки і перспективи подальших розробок у напрямку дослідження. Отримані результати засвідчили досить високий рівень совісності, що проявляється в прагненні до дотримання етичних норм і внутрішньої відповідальності за власні вчинки. Разом із тим виявлені суперечності між емоційною реакцією на несправедливість і реальними поведінковими проявами свідчать про недостатню інтегрованість когнітивного, емоційного й конативного рівнів моральної саморегуляції особистості.

У сфері міжособистісних взаємин простежується подвійна тенденція: майже половина студентів демонструє толерантність і позитивне соціальне налаштування, тоді як значна частка респондентів схильна до соціального песимізму та недовіри до інших. Це може розглядатися як показник формування професійного скептицизму, який, з одного боку, забезпечує критичність у правовій діяльності, але з іншого – може ускладнювати розвиток емпатії та гуманістичної спрямованості юриста. Аналіз самоставлення виявив поєднання позитивної аутосимпатії й високого самоінтересу з вираженою самокритичністю й прагненням до змін. Такі результати свідчать про динамічний характер формування «Я-концепції» майбутніх юристів, що є як ресурсом професійного зростання, так і чинником потенційної внутрішньоособистісного напруження.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що емоційно-ціннісний компонент справедливості в студентів-юристів має достатній потенціал розвитку, проте характеризується внутрішніми суперечностями, які потребують цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів для вдосконалення програм професійної підготовки майбутніх юристів шляхом упровадження тренінгів емпатії, курсів етики права, рефлексивних практик і психологічного консультування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, MA: Belknap Press, 1971. 538 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctvjf9z6v>.
2. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Volume II: The Psychology of Moral Development. San Francisco : Harper & Row, 1984. 729 p. URL: <https://archive.org/details/essays-on-moral-development-volume-ii.-the-psychology-of-moral-development-the-n/mode/2up>.
3. Narvaez D., Lapsley D. K. (Eds.). Moral Development, Self, and Identity. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2004. 385 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781135632335_A24932165/preview-9781135632335_A24932165.pdf.
4. Проект Концепції реформи юридичної (правничої) освіти. 19.12.2024. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34815.pdf>.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академія, 2012. 256 с.

6. Ключек Л. В. Дослідження ціннісної рефлексії у педагогів. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 40. С. 163–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_40_15.
7. Каламаж Р. В. Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів : монографія. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 404 с.
8. Волошина В. І. Психологія емпатії та прийняття інших : монографія. Київ : Ліра-К, 2019. 245 с.
9. Rotenberg K. J. The Trust Value Basis of Children's and Adolescents' Interpersonal Trust. *Rotenberg K. J. (Ed.). Interpersonal Trust during Childhood and Adolescence*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. P. 27–53.
10. Yamagishi T., Yamagishi M. Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*. 1994. Vol. 18(2). P. 129–166. <https://doi.org/10.1007/BF02249397>.

REFERENCES

1. Rawls, J. (1971). A theory of justice. Cambridge, MA: Belknap Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv-jf9z6v>.
2. Kohlberg, L. (1984). Essays on moral development. Volume II: The psychology of moral development. San Francisco: Harper & Row. <https://archive.org/details/essays-on-moral-development-volume-ii-the-psychology-of-moral-development-the-n/mode/2up>.
3. Narvaez, D., & Lapsley, D. K. (Eds.). (2004). Moral development, self, and identity. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781135632335_A24932165/preview-9781135632335_A24932165.pdf.
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024, December 19). Draft Concept of Legal Education Reform. <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34815.pdf>.
5. Bekh, I. D. (2012). Personality in the space of spiritual development. Kyiv: Akademiia.
6. Klohek, L. V. (2018). The study of value reflection in teachers. *Problems of Modern Psychology*, 40, 163–173. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_40_15.
7. Kalamazh, R. V. (2009). Psychology of the formation of the professional self-concept of future lawyers: A monograph. Ostroh: National University of Ostroh Academy Publishing.
8. Voloshyna, V. I. (2019). Psychology of empathy and acceptance of others: A monograph. Kyiv: Lira-K.
9. Rotenberg, K. J. (2010). The trust value basis of children's and adolescents' interpersonal trust. In K. J. Rotenberg (Ed.), *Interpersonal trust during childhood and adolescence* (pp. 27–53). Cambridge: Cambridge University Press.
10. Yamagishi, T., & Yamagishi, M. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18(2), 129–166.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.10.2025
 Дата публікації: 28.11.2025